

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת שופטים תשפ"ה¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

עבודת חודש אלול

לזכויות, או לפחות לשגגות.

לנצל את מתנת התשובה

איך עושים תשובה? - זוהי שאלה נכבדה מאד. תשובה שלמה שתתקן את קלקול החטא במלואו, איננה דבר קל. אמנם התורה אומרת "כי קרוב אליך הדבר מאד, בפניך ובלבבך לעשותו" (דברים ל, יד), ולדעת הרמב"ן הכוונה היא בזה למצות התשובה⁷, אבל האמת היא שתשובה היא כסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. קל מאד לטפס אל המדרגה התחתונה של הסולם, אבל להגיע למדרגה העליונה - קשה מאד. אפילו צדיקים גמורים לא תמיד הגיעו לשם⁸.

ובכל זאת, איננו פטורים מלעשות תשובה כפי כחנו, ואוי לו למי שלא מנצל מתנה נפלאה זו שנתן לנו הבורא, והיא - האפשרות לחזור בתשובה. הרי ה' עשה עמנו חסד גדול, שמי שחטא - לא הולך לאיבוד, אלא יכול לעשות תשובה ולהתקרב בחזרה לקב"ה. במקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם עומדין (ברכות לד, ב). גם אם אדם נכשל בדברים חמורים, כל עוד הוא חי - אפשר לתקן, ולהגיע לדרגות הכי עליונות ע"י תשובה. יש גם זמנים המסוגלים לתשובה: "דךשו ה' בהמץא, קראוהו בקויתו קרוב" (ישעיהו נה, ו) - אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים (ר"ה יח, א), ובכללם גם ראש השנה ויוה"כ עצמם - שבהם קל יותר להשיג את הקב"ה בבחינת "טוב וסלח" (תהלים פו, ה) ולשוב בתשובה⁹. וכן חודש אלול, חודש הרחמים והסליחות, הוא זמן המסוגל לתשובה. חודש של "אני לדודי ודודי לי", שיש בו יותר קרבת אלקים ויותר סייעתא דשמיא משאר ימות השנה. ואולם, אם אדם אינו מנצל את האפשרות הנפלאה הזו, לשוב בתשובה - הרי על זה עצמו הוא עתיד ליתן דין וחשבון, חוץ מכל העבירות שיש לו.

רבינו יונה הרי מביא את המשל המובא במדרש (קה"ר ז, טו) על מי שאינו מנצל את האפשרות לחזור בתשובה, וכך הוא כותב: "משל לכת של לסטים שחבשם המלך בבית האסורים, וחתרו מחתרת, פרצו ויעבורו, ונשאר אחד מהם. בא שר בית הסוהר וראה מחתרת חתורה, והאיש ההוא עודנו עצור. ויך אותו במטהו. אמר לו: קשה יום! הלא המחתרת חתורה לפניך, ואיך לא מהרת המלט על נפשך?" ("שערי תשובה" שער א' אות ב'). וכך גם "החוטא, כאשר יתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד ענשו בכל יום, כי הוא יודע כי יצא הקצף עליו, ויש לו מנוס לנוס שמה, והמנוס הוא התשובה, והוא עומד במרדו והנו ברעתו, ובידו לצאת מתוך ההפכה, ולא יגור מפני האף והחמה, על כן רעתו רבה" ("שערי תשובה" שם). לא רק שיענש על מה שחטא,

מי הם האויבים שלנו

התורה מדברת בפרשתנו על יציאה למלחמה - "כי תצא למלחמה על איבך... ונגש הפנה ודבר אל העם ואמר אליהם: שמע ישראל, אתם קרבים היום למלחמה על איביכם" (דברים כ, א-ג). כך דרכה של מלחמה, שהיא נערכת נגד אויבים. רש"י מזכיר גם מלחמה נגד אחים (שם, ג). לצערנו, לפעמים יש גם מציאות כזאת, כפי שמביא רש"י.

אבל יש גם מלחמה אחרת. לא נגד אויבים זרים, וגם לא נגד אחים ח"ו, אלא נגד עצמנו. העבירות שעשינו, גם הם אויבים שלנו, ובמיוחד ביום הדין. כל אדם, העבירות שעשה, הם האויבים שהוא צריך להלחם נגדם ביום הדין.

וגם היצר הרע שמסית אותנו לעבור את אותן עבירות, גם הוא אויב גדול מאד שלנו. "הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המות" (ב"ב טז, א). תחילה הוא מפתה את האדם לחטוא (יצר הרע), אח"כ הוא מקטרג עליו בב"ד של מעלה ומבקש להרגו (שטן), ומשניתנה הרשות לכך - הוא עצמו יורד ונוטל את נשמתו (מלאך המות) (שם). חז"ל אמרו על התקיעות של ראש השנה, למה תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין? - כדי לערבב השטן שלא ישטין. כשישמע ישראל מחבבין את המצוות, שתוקעין וחוזרין ותוקעין מחמת חיוב המצוה - מסתמין דבריו (גמ' ר"ה טז, ב ורש"י שם). הרי שכל תקנת התקיעות, לתקוע במיושב ולחזור ולתקוע במעומד, היא כדי להלחם באויב המר הזה, ביצר הרע, שרוצה לקטרג עלינו בדין על העבירות שעשינו, שהוא עצמו הסית אותנו לעשותן.

ה"חובת הלבבות" (שער יחוד המעשה פ"ה) אומר על היצר הרע: "בן אדם! ראוי לך לדעת, כי השונא הגדול שיש לך בעולם הוא יצרך הנמסך בכוחות נפשך... אתה יושן לו והוא ער לך, ואתה מתעלם ממנו והוא אינו מתעלם ממך². לבש לך בגדי הידידות, ונעדה עדי האהבה לך³", אבל האמת היא, כפי שאומר ה"חובות הלבבות" בתחילת דבריו, שהיצר הרע הוא "השונא הגדול שיש לך בעולם"⁴, ומה שהוא נראה לך כאוהב הרוצה בטובתך - אינו אלא התחזות מרושעת שמטרתה להפיל אותך בפח.

העצה להחליש את האויבים הללו, את היצר הרע ואת העבירות שלנו שעומדות לנו לרועץ ביום הדין, היא תשובה מיראה שהופכת זדונות לשגגות⁵ (יומא פו, ב), ועוד יותר טוב תשובה מאהבה, שהופכת זדונות לזכויות⁶ (שם). זאת הדרך לנצח את האויבים הללו ביום הדין. לעשות תשובה, להפסיק לשמוע בקול יצר הרע, ולבטל את העבירות שכבר עשינו ולהפכן

הבעל שם טוב הקדוש הוסיף בזה תנאי ואמר, שעל הפתח הקטן שעושה האדם, להיות מְפֻלָּשׁ מֵעֵבֶר לעבר עד חלל הלב. כלומר: פתח גמור, מתחילה ועד סוף, ולא רק תחילתו של פתח, שבזה עדין לא זוכים לסייעתא דשמיא רבה כל כך, שיפתחו לו פתחים שיהיו עגלות וקרונות נכנסות בהם ("פרי צדיק" פרשת תצוה אות ד' ופרשת ואתחנן אות ה'). אבל כשפותחים באמת פתח אחד קטן כזה, כשבדבר אחד קטן עושים תשובה גמורה ומוחלטת, אז זוכים לסייעתא דשמיא מרובה מאד. הקב"ה מרחיב את הפתח הקטן שעשינו בלי שום יחס לעבודתנו. מפתח קטן כחודה של מחט, עד פתח שעגלות וקרונות יכולות להכנס בו.

הימים האלה, ימי אלול, הם ימים של "אני לדודי ודודי לי". אם "אני לדודי", אז יהיה גם "דודי לי". וכפי שראינו, "דודי לי" הוא לאין שיעור יותר ממה ש"אני לדודי". אבל אם אין כלל "אני לדודי", אז גם "דודי לי" לא יהיה. יש לנו הבחירה בדבר הזה, להתעורר ולהתקרב לקב"ה, כדי שראש השנה - יום הזכרון - יהיה יום של זכרונות טובים, ולא ח"ו להפך.

עבודת חודש אלול - לשנות את כיוון הנסיעה

אבל כרגע אנו רק בתחילת חודש אלול. בעת הזו, בתחילת עבודת התשובה, דרושה עבודה מיוחדת המתאימה דוקא לתחילת תהליך התשובה. מהי העבודה המתאימה לנו כעת? – העבודה המתאימה לנו כעת היא לשנות את כיוון הנסיעה, כמו שהסביר מורי ורבי הגה"צ רא"א דסלר זצ"ל, שאם אדם נוסע מירושלים לתל אביב, ונזכר שבעצם עליו להיות בירושלים, לא כל כך חשוב באיזו מהירות הוא נוסע, כמו שחשוב שיהפוך את כיוון נסיעתו ויתחיל ליסוע לכיוון ירושלים במקום לכיוון תל אביב. זה מה שאלול צריך לעשות אצלנו. לשנות את כיוון הנסיעה! שנהיה בכיוון עליה, לא בכיוון ירידה. שנהיה בכיוון של התקרבות לתורה, התקרבות לקב"ה, התקרבות לשמירת מצוות, ולתלמוד תורה. שנלמד תורה מתוך אהבה, לא רק מתוך הכרח כזה או אחר. וכך כל השנה כולה, לשמוח בתורה, להרגיש טוב עם התורה, וללמוד מתוך אהבה.

זה צריך אלול לעשות, שהכיוון שלנו יהיה כיוון של אהבה לתורה, אהבה למצוות, שאיפה ללמוד יותר, להבין יותר, ולקיים יותר. לא נהיה גדולי עולם, אבל גם לא דורשים מאיתנו להיות גדולי עולם. לא דורשים ממני ללמוד מסכת כמו שרש"י למד, כי אני רש"י, ואין לי את השכל של רש"י. כל שדורשים ממני הוא ללמוד עם השכל שלי, ועם השכל שלי להשתדל להבין כפי יכולתי וכוחותי את הגמרא, וכן להשתדל להבין למה רש"י פירש כך ולא אחרת. זה מה שדורשים ממני, לא יותר מזה.

אמנם חז"ל אמרו "כל אחד ואחד מישראל חייב לומר, מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי, אברהם יצחק ויעקב" (תדא"ר פכ"ה), אבל אין הכוונה בזה שאדם ינסה מיד להיות כמו אברהם אבינו. הכוונה רק לענין השאיפה בלב. השאיפה בלב צריכה להיות, שאגיע יום אחד לכך שמעשי יהיו כמעשי אבותי, אברהם יצחק ויעקב. איזה הגיון יש בשאיפה גדולה כזו? וכי למעשי התנאים כבר הגעתי?! ולמעשי האמוראים כבר הגעתי?! או אל מעשי הגר"א? או לכל הפחות אל מעשי החפץ חיים? לא הגעתי לכל

אלא גם על זה גופא שלא ניצל את מחתרת התשובה להמלט דרכה מן החטא אל החופש, על זה עצמו יענש בעונש כבד בפני עצמו¹⁰.

בילדותי היה קשה לי המדרש הזה: בשלמא הנמשל - מובן היטב. אכן ראוי להעניש את החוטא על כך שלא ניצל את האפשרות לשוב בתשובה, ונשאר בחטאו. אבל המשל - לכאורה אינו מובן: האם זה מה שמגיע לאסיר המסכן שלא ברח מן הכלא, שיכוהו במקל?! הרי לא מכות מגיעות לו, אלא פרס מגיע לו, על כך שהיה נאמן למלך ולא ברח מבית הסוהר!

אבל התשובה היא פשוטה: אם סיבת השארתו של אותו אסיר בבית הסוהר היתה מחמת נאמנותו למלך, אז באמת היה מגיע לו פרס. ואולם כוונת המשל היתה לאדם שנשאר בבית הסוהר לא בגלל נאמנות למלך, אלא בגלל שאינו מפחד מעונש המלך, ואינו מאמין שיש בכח המלך להענישו. לו היה מאמין שהנמצא בבית הסוהר צפוי למוות בתליה, היה בורח מבית הסוהר כל עוד נפשו בו! ולכן, כיון שזלזל במשפט המלך, הרי שמלבד העונש שישא עבור העבירה שבגינה הושיבוהו בבית הסוהר, יענש גם על זלזולו במשפט המלך¹¹.

כך גם מי שאינו שב בתשובה: אם היה יודע מהו עומק המשפט, ואיזה עונש צפוי לו על העבירות שעשה - ודאי היה משתמש במחתרת התשובה, לברוח ולתקן את מה שקלקל, ואם אינו משתמש בה, סימן שאינו מאמין במשפט המלך ומזלזל בו. זו פונת המשל שהביא רבינו יונה. מי שלא משתמש בתפילות, בידוי, בתשובה, ובכלים נוספים שניתנו בידיו - סימן שאינו מאמין במשפט המלך, ועל זה לבד כבר מגיע לו להענש¹².

צריך אפוא להשתמש בימים האלו, לנצל אותם כראוי ולשוב בתשובה, שלא נענש חלילה על זה גופא שלא נצלנו את האפשרות לחזור בתשובה, ובפרט בימים אלו, בחודש אלול, שזהו הזמן לצאת למלחמה נגד היצר הרע וחייליו. אם נעשה מצדנו את כל המאמצים האפשריים להלחם באויב הרע הזה ולנצחו, הקב"ה יעזור לנו במלחמה הזו¹³, ובפרט בחודש הזה, חודש הרחמים והסליחות, חודש של "אני לדודי ודודי לי", שיש בו יותר קרבת אלקים ויותר סייעתא דשמיא משאר ימות השנה. אבל אם לא נתאמץ - לא יהיה כלום. כי המלחמה הזו מוטלת בעיקרה עלינו, ואם אנו לא נלחם אותה, הקב"ה לא יעשה אותה בשבילנו¹⁴.

אם אני לדודי - רק אז דודי לי

יש עוד טובה גדולה בתוך מתנת התשובה, והיא - שיעור המאמץ הנצרך כדי שתועיל התשובה. מעט התעוררות לתשובה - והקב"ה כבר מקבל אותה. אבל מה? - ההתחלה צריכה לבוא מאיתנו. חז"ל אומרים, "אמר הקב"ה לישראל: בְּנֵי, פְתָחוּ לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט, ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרונות נכנסות בו!" (שה"ש רבה ה, ב) כלומר, כדי להצליח בעבודת התשובה, על האדם לפתוח פתח כלשהו מצדו, לנסות להתקרב בכוחות עצמו אל ה'. אחרי שיעשה כך, הקב"ה יקל עליו את העבודה, ויזכה לסייעתא דשמיא מרובה. אבל את ההתחלה הקשה - צריך האדם לעשות בעצמו.

יתחזק בשמירת שבת, ושמירת הלשון, לא לדבר דברים שאסור לדבר, להשתדל בכל מה שיכול. החפץ חיים מאריך מאד בענין שמירת הלשון, כמה עבירות עובר מי שמדבר דברים לא נכונים, להשתדל מאד בדבר הזה ובכל דבר אחר. החפץ חיים מאריך גם כמה חמורה שמירת שבת, ושאר דברים, להשתדל לקבל על עצמו קבלות שיכול לקיים, להתחרט על כל מה שעשה שלא כהוגן, ובעזרת ה' נצא למלחמה על אויבינו וננצח, ועם ישראל כולו יזכה בדיון.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

המדרגות הללו. וא"כ, לכאורה צריך היה לבקש "מתי יגיעו מעשי למעשי החפץ חיים", ורק אח"כ, אם נגיע לזה, נבקש מתי יגיעו מעשי למעשי הגר"א, וכך הלאה. אך חז"ל מלמדים אותנו שלא זו הדרך. חז"ל מלמדים אותנו שכבר מן ההתחלה יש לשאוף לגדלות המירבית - "מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי, אברהם יצחק ויעקב". כי אם ישאף אדם להיות כאברהם יצחק ויעקב, אולי יהיה כמו החפץ חיים. אבל אם לא ישאף להיות כאברהם יצחק ויעקב, גם כמו החפץ חיים לא יהיה. לכן, למעשה, כל אחד ישתדל לקחת על עצמו לשנה הבאה לשנות מה שיכול לשנות. לא לקבל על עצמו קבלות שלא יוכל לעמוד בהן. אין תועלת בקבלות כאלו. יקבל על עצמו לשנות רק קצת, מה שבכוחו לשנות. קודם כל ישנה את כיוון הנסיעה, כפי שהזכרנו, ואז יתקדם לאט לאט במסילה העולה בית א-ל. ישתדל פחות לבזבז את זמנו לבטלה, ינצל את הזמן לתורה,

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' ק"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].

הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת שופטים: "שפטים ושטרים תתן להם בלילה שערך" (דברים טז, יח), [רש"י: בכל עיר ועיר] ⇔ "וכל זקני העיר יהיו" (שם כא, ו). הקשר ברור: בשני הפסוקים נזכר, שבכל עיר בישראל ישנם שופטים וזקנים. בנוסף לקשר זה, יש בפרשתנו קשרים רבים נוספים בין תחילת הפרשה לסופה, ואלו הם:

"שפטים ושטרים תתן להם" (שם טז, יח) ⇔ "ויצאו זקניך ושפטיך" (שם כא, ב).

"וישפטו את העם" (טז, יח) ⇔ "ויצל פיהם יהיה כל ריב" (שם כא, ה).

"לא תטה משפט, לא תכיר פנים, ולא תקח שחד" (טז, יט) ⇔ "כי תעשה הישר בעיני ה'" (שם כא, ט).

"כי השחד יעור עיני חכמים" (טז, יט) ⇔ "ועינינו לא ראוי" (שם כא, ז).

"לא תטע לה אשרה כל עץ" (טז, כא) ⇔ "אשר לא יעבד בו ולא יזרע" (שם כא, ד).

"לא תטע לה אשרה כל עץ" (טז, כא) ⇔ "ורק עץ אשר תדע... אתו תשחית וכתר" (שם כ, כ).

"וירשף את הארץ" (טז, כ) ⇔ "ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמך מלחמה עד ירדתה" (שם כ, כ).

"כי ימצא... באחד שערך אשר ה' אלהיך נתן לה" (יז, ב) ⇔ "כי ימצא... באדמה אשר ה' אלהיך נתן לה" (שם כא, א).

"והגד לה ושמעת... על פי שנים עדים או שלשה עדים..." (יז, ד-ו) ⇔ "לא נודע מי הקהו" (שם כא, א). [קשר ניגודי].

"וירשף היטב" (יז, ד) ⇔ "ומדדו אל הערים אשר סביבת החלל" (שם כא, ב).

"והוצאת את האיש ההוא... אל שערך" (יז, ה) ⇔ "והורדו זקני העיר ההוא את העגלה אל נחל איתן" (שם כא, ד).

"ויסקלתם באבנים ומתו" (יז, ה) ⇔ "וערפו שם את העגלה בנחל" (שם כא, ד).

"ויסקלתם באבנים ומתו" (יז, ה) ⇔ "ידינו לא שפכו את הדם הזה" (שם כא, ז).

"ויבערת הרע מקרבך" (יז, ז) ⇔ "ואתה תבער הדם הנקי מקרבך" (שם כא, ט).

"יד העדים תהיה בו בראשונה... ויד כל העם באחרונה" (יז, ז) ⇔ "וכל זקני העיר... ירחצו את ידיהם" (שם כא, ו).

"בין נגע לנגע, דברי ריב בשערך" (יז, ח) ⇔ "ויצל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע" (שם כא, ה).

2. כלומר: אתה אינך שם לבך אליו להזהר ממנו, אבל הוא שם לבו אליך להחטיא אותך.

3. כלומר: הוא מתחפש ומתקשט ומתראה לפניך כאילו הוא ידיך ואוהבך.

4. ע"י בגמרא (סוכה נב, א), ששבעה שמות יש לו ליצר הרע, ואחד מהם הוא "שונא". [ושבעה שמות אלו מגדירים את מגוון צדדיו ומרכיביו של יצר הרע, ואת הופעותיו השונות ודרכי פעולתו. והם מכונים כנגד שבע מדרגות של טומאה שהיצר עלול לטמא בהן את האדם (כפי ענין החטא), וכנגדן יש שבעה מדורים בגיהנם להעניש בהם את ההולכים אחר היצר, כל אחד לפי מדרגת חטאו וטומאתו (זוהר ח"ב רסג, א)].

5. מה שתשובה מיראה הופכת את הזדונות לשגגות ולא מכפרת לגמרי, הגם שסוף סוף עשה תשובה, זהו מפני ששני קלקולים יש בחטא: א) מציאות החטא, שהיא מזיקה ומקלקלת את נפש החוטא (וזה קיים אפי' כשחטא בשוגג), ב) פגיעה בכבוד שמים ע"י המראת פי ה' של החוטא (וזה קיים בעיקר בחוטא במזיד). מעתה, כשהחוטא שב בתשובה מחמת יראה, הרי הוא מתקן בעיקר את החלק השני, של המראת פי ה', אך אין בזה שום סיבה שימחק כתמו וכתובס צואת נפשו, שזוהי מציאות רוחנית שנוצרה ע"י החטא, והיא נשארת כמו שהיתה. ולכן הזדונות הופכים לשגגות, היינו שנמחלת ההמראה שבעבירה, אך נשאר פגם החטא, והוא כאילו חטא בשוגג.

6. על פי מה שנתבאר בהערה הקודמת, גם תשובה מאהבה לא היתה אמורה לנקות את החטא לגמרי, ובודאי שלא להפכו לזכות. ומה שתשובה מאהבה מכפרת את החטא לגמרי, ביאר הרב שליט"א בשיחתו לפרשת כי תצא תשע"ו, דכיון שתשובה היא מהדברים שנבראו קודם בריאת העולם (פסחים נד, א), ועוד קודם שנברא הזמן (שגם הוא נברא בבריאת העולם), הרי היא פועלת בלי להיות כבולה למימד הזמן, ולכן יש בכחה לפעול אף למפרע. ועכ"פ זהו רק בתשובה מעולה, הנעשית מאהבה.

ומבואר בסה"ק, שרק אצל ישראל מועילה התשובה לתקן את החטא למפרע. אבל אצל אומות העולם, אף שמועילה תשובה, היא אינה מועילה

אלא מכאן ולהבא, להציל מהעונש, אבל אינה מועילה למפרע לתקן את מעשה החטא עצמו, [עי' "תקנת השבין" לרצ"ה (אות א' ד"ה וזהו) שכתב בן בשם האברבנאל והרמ"ע מפאנו, שפת אמת (נשא שנת תרנ"ג), וקובץ הערות עמ"ס יבמות להגר"א וסרמן זצ"ל (סי' כ"א ס"ק כ"ד)].

וטעם ההבדל בזה בין אומות העולם לישראל, יש לבאר ע"פ מש"כ המהר"ל, כי ישראל הם נבדלים מן הפחיתות לגמרי, והחטא שמקבלים אין זה רק מקרה, ודבר שהוא מקרה בלבד - אפשר הסתלקות... אבל בני אדם שפחיתות להם בעצם [ר"ל: אומות העולם] - כאשר הם מוסיפים פחיתות מן החטא, אין הפחיתות הזו מקרה שקבל העצם, שהרי פחיתות יש להם בעצם, ואין זה רק הוספה על הפחיתות שיש להם בעצם כשגובר החטא מעבירה" (גבורות ה' פ"ח ד"ה ונראה). ומבאר שם, שלכן רק אצל ישראל מועיל קרבן לכפר על חטאם, משא"כ אצל אומות העולם לא מצינו קרבנות הבאים לכפרה. וכן י"ל לענין התשובה, שלכן רק אצל ישראל מועילה התשובה לתקן את החטא למפרע, כי רק אצל ישראל החטא הוא "מקרה", אשר על כן אפשר לתקנו למפרע. משא"כ אצל אזה"ע א"א לעקור את החטא למפרע, כי הוא מצטרף אל ה"עצם" שלהם, ואת העצם א"א לשנות ולעקור. [וזהו עומק דברי רש"י שפירש: "אל תראוני שְׁאֲנִי שְׁתַּחֲרַתְתִּי, שְׁשָׁזְפַתִּי הַשָּׁמַשׁ (שה"ש א, ו) - לפי שאין שחרותי וכיעורי ממעי אמי, אלא על ידי שזיפת השמש, שאותו שחרות נוח להתלבן כשיעמוד בצל". וכן איתא במדרש: "אֵל גִּנָּת אֶגְזוּ יִרְדְּתִי (שם ו, יא) - "מה אגזו זה, אם נופל לתוך הטנופת אֶת נוטלו ומורקו ושוטפו ומדיחו והוא חוזר כתחילתו והוא יפה לאכילה, כך כל מה שישאל מתלכלךין בעונות כל ימות השנה, בא יום הכפורים ומכפר עליהם" (שהש"ר ו, יא). וקשה לכאורה, מה התוספת במשל זה, הרי מקרא מפורש הוא שיה"כ מכפר לעוונות ישראל של כל השנה - "כִּי בְיָוֶם הַזֶּה יִכַּפֵּר עֲלֵיכֶם" וכו' (ויקרא טז, ל). אלא קמ"ל, דכח הכפרה של יוה"כ מיוסד על כך שעוונות ישראל אינם בעצם, אלא רק במקרה, כאגוז זה הנופל לתוך הטנופת, שאין הפרי מתלכלך, אלא רק קליפתו, ולכן מועילה לו שטיפה והדחה. משא"כ אילו היתה הטינופת מגיעה אל עצם הפרי - זה א"א לתקן].

ומה שתשובה מאהבה לא רק מכפרת על החטא אלא גם הופכת אותו לזכות - עי' בשיחת הרב שליט"א לפרשת כי תצא תשע"ו.

7. דלא כרש"י פירש שהכוונה היא לכלל מצוות התורה.

8. עי' בדוגמאות שהביא הרב שליט"א בשיחתו לפרשת שופטים תשפ"ד (אדם הראשון וישעיהו הנביא).

ובזה יתורץ לשון הרמב"ם, שכתב: "הואיל ורשות כל אדם נתונה לו [להיות צדיק או רשע], ישתדל אדם לעשות תשובה ולהתודות בפיו מחטאיו ולנעור כפיו מחטאיו, כדי שימות והוא בעל תשובה ויזכה לחיי העולם הבא" (רמב"ם פ"ז מהל' תשובה ה"א). ודבריו צ"ב, מה פירוש "י"שתדל אדם לעשות תשובה"? והלא חיוב גמור הוא לעשות תשובה, כפי שכתב הרמב"ם בפתיחה להלכות תשובה: "הלכות תשובה - מצות עשה אחת, והוא שישבור החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה". וי"ל, שהחיוב לעשות תשובה הוא רק על המדרגה התחתונה של התשובה. משא"כ למדרגה העליונה - קשה מאד להגיע, ולכן על זה כתב הרמב"ם רק "י"שתדל".

[וכעין זה מצינו גם בהל' תפילין, שכתב שם הרמב"ם: "קדושת תפילין גדולה היא... לפיכך צריך אדם להשתדל להיותן עליו כל היום, שמצותן כך היא. אמרו עליו על רב, תלמידו של רבינו הקדוש, שכל ימיו לא ראוהו שהלך ארבע אמות בלא תורה או בלא ציצית או בלא תפילין" (רמב"ם הל' תפילין פ"ד הכ"ה). וקשה, אם "מצותן כך היא", שיהיו התפילין מונחות עליו כל היום, למה כתב הרמב"ם "צריך אדם להשתדל להיותן עליו כל היום", והרי חובה גמורה היא, שכך היא מצותן. אלא ודאי כוונתו היא, שמעיקר הדין די שנייהם רגע אחד בכל יום, ובזה הוא יוצא ידי חובתו. אלא שלמרות זאת, הצורה השלמה והגמורה של המצוה היא שיהיו עליו התפילין כל היום, אך אין זה חיוב גמור, והוא רק ממידת חסידות, כי קשה לעשות כן מכמה וכמה טעמים, שצריך להן גוף נקי, ואסור להסיח דעתו מהן ועוד, ולכן כתב על זה הרמב"ם רק "י"שתדל". וכן הוא הגדר במצות תשובה - חיוב על המדרגה התחתונה, ו"י"שתדל" על המדרגה העליונה].

9. כמבואר בגמרא (ר"ה יח, א), שרק בימים אלו יכול היחיד לקרוע בתפלה גזר דין שנחתם עליו. [אבל ציבור יכולים לעשות כן בכל ימות השנה].

10. ובזה תירץ הגר"א אצל'ה בלאזר את השאלה, למה הבינוני שלא עשה תשובה בעשיית נידון ביה"כ למיתה (ר"ה טז, א), והרי עדין הוא בינוני, מחצה זכויות ומחצה עוונות, ומה מכריע עכשיו את דינו לחובה, שלא הכריע אותו לחובה כבר בר"ה? ועוד, שהרי הקב"ה הוא רב חסד, ומטה כלפי חסד לבינונים (שם יז, א), והיה צריך לזכותו בדין, ולא להכריעו למיתה. ותירץ ר' אצל'ה בלאזר (כוכבי אור סי' ה'), שכיון שבינוני זה לא ניצל את עשיית לשוב בתשובה, הרי על זה גופא הוא נתבע, וזה הוא אשר מכריע את דינו לחובה, וכדברי רבינו יונה המובאים כאן למעלה, שהחוטא המתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד ענשו בכל יום, ולא רק שיענש על מה שחטא, אלא גם על זה גופא שלא ניצל את האפשרות לחזור בתשובה, על זה גופא הוא נענש בעונש בפני עצמו.

11. ומהגר"מ אזרחי זצ"ל שמעתי לבאר באופן אחר קצת: הרי מטרת הישיבה בבית הסוהר היא לחנך את האסירים שלא לפשוע. כשתסתיים תקופת מאסרם והם יצאו לחפשי - לא במהרה ישובו לחטא, בזכרם את בית הסוהר, ואת תקופת מאסרם הקשה. ואולם אסיר זה, שיכול היה להמלט מבית הסוהר ולא נמלט, העיד בכך על עצמו, שכלל לא רע לו בבית הסוהר. אדרבה, טוב לו בבית הסוהר! יש לו מיטה לישון, מזונו ניתן לו חנים אין כסף, והוא אינו צריך לעבוד ולפרנס את עצמו. ואם כך - הרי יש כאן קֶשֶׁל חינוכי. האסיר הזה, בתום תקופת מאסרו ישוב לפשוע, כדי לחזור שוב אל בית הסוהר שכה אהוב עליו!... לכן הכהו שר בית הסוהר, כדי שכבר לא יתחשק לאסיר הזה לשוב אל בית הסוהר שנית. (וכך גם בנמשל: מי שאינו שב בתשובה, מעיד על עצמו שהחטא טוב לו וערב עליו. ואם כך יש להענישו בעונש מיוחד, כדי שיכין שלא כדאי להשאר במצב הזה...).

12. וגם בהלכה מצינו סברא זו. דהנה השוחט והמעלה קדשים בחוץ חייב כרת. ובשוגג - חייב חטאת. ובגמרא למדו מפסוק מיוחד שבשוגג אינו חייב כרת (זבחים קח, ב). ותמיהו התוס' (שם ד"ה שוגג), למה צריך פסוק לזה, פשיטא שבשוגג אינו חייב כרת. ותירצו: ס"ד אמינא, אי לא מייתי קרבן ליהוי בכרת. עכ"ל. ביאור דבריהם, שללא חידוש הפסוק היינו אומרים, כיון שבידו לתקן את החטא ע"י הבאת קרבן חטאת, והוא מזיד ואינו מתקנו, א"כ הפך את שגגתו לזדון וראוי להתחייב כרת כמזיד (מהר"י ענגיל בקונטרס "גבורות שמונים" אות ס"ז ד"ה ועיין עוד תוספות). אלא שלמעשה לא אמרינן כן, דחידוש הפסוק שאין זה מזיד ממש עד כדי שיתחייב כרת.

13. כמו שאמרו חז"ל: "יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו... ואלמלא הקב"ה שעוזר לו אינו יכול לו" (סוכה נב, ב). הרי שהקב"ה עוזר לנו במלחמה נגד יצה"ר.

14. כפי שאומרת התורה בפרשת כי תצא: "לֹא תִרְאֶה אֶת חֲמוֹר אֶחָיִךְ אוֹ שׂוֹר וְנָפְלִים בְּדֶרֶךְ וְהִתְעַלְמָתָּ מֵהֶם, הֵקֵם תִּקְוִים עִמּוֹ" (דברים כב, ד). "עמו - עם בעליו. אבל אם הלך וישב לו, ואמר לו הואיל ועליך מצוה אם רצית לטעון טעון, פטור" (רש"י). וכך הוא גם בעניני שמיא. אם אדם מקדש עצמו מלמטה, מקדשין אותו מלמעלה. אבל אם אדם משאיר את כל העבודה לקב"ה, והוא אינו עושה מאומה - הקב"ה אינו עוזר לו ("חפץ חיים" עה"ת שם).